

İQTİSADİYYAT

KƏND TƏSƏRRÜFATININ İSTEHSAL POTENSIALININ ARTIRILMASINDA INNOVASİYALARIN TƏTBİQİ VƏ İNVESTİSİYA TUTUMU

İ.B.Rzayev, Ü.İ.Rzayeva, S.İ.Həsənova
Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti

Açar sözlər: *İstehsal potensialı prioritet, innovasiya, investisiya, texniki, texnoloji, təşkilati-iqtisadi elementlər, idxal, ixrac, bazar*

Azərbaycanın kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı üzrə ixtisaslaşmış müəssisələri, dar ixtisaslaşmış müəssisələrlə müqayisədə daha üstün istehsal potensialına malikdirlər. İxtisaslaşmış müəssisələrdə, istehsal potensialını artırmaqla daxili bazarı idxaldan azad etmək olar və prioritet sahələrin bir sıra məhsullarını yaxın xarici bazarlara ixracatını artırmaq olar.

Prioritet sahələrin ixracyönümlü məhsullardan pomidorun, kornişonun, təzə meyvə: xurma, alma, gilə, şaftalı, yaşıl çay yarpağını, günəbaxan yağının, şəkər və şəkər məhsullarının və günəbaxan tumunun artırılması imkanları böyükdür.

Azərbaycanın digər ənənəvi məhsullarının istehsal potensialının artırılmasında səriştəli və ixtisaslaşmış sahibkarlar ordusu tərəfindən 1980-1983-cü illərdə 1,8 milyon ton üzüm, 900 min ton pambıq, 64 min ton tütün, 5,0 min ton barama və 34 min ton çay yarpağı istehsal edilmişdir. O illərdə tətbiq edilən innovasiyalar çox da yüksək məhsuldar texnika və texnologiyalar olmasa da, lakin çox yüksək bacarıqlı və işgüzar kənd təsərrüfatı potensialı, əmək adamlarını öz arxasınca apara bilən əmək qəhrəmanları var idi [1].

Müqayisə üçün 1980-ci ilin pambıq istehsalı, hektardan məhsuldarlıq və əkin sahəsinin iqtisadi göstəricilərini 2016-2018-ci illərin müvafiq göstəriciləri ilə müqayisə etdikdə görürük ki, müstəqillikdən əvvəlki dövrdə 1980-ci ildə bir hektar pambıq əkin sahəsindən məhsuldarlıq 34,1 sentner olmuşdur. Həmin ildə 264 min hektarda pambıq əkilmiş və 900 min ton ümumi xam pambıq tədarük edilmişdir. 2017-ci ildə əsasən Aran iqtisadi rayonunda 132,0 min hektarda pambıq əkilmiş və hər hektardan 15,7 sentner xam pambıq götürülmüşdür. Cəmi pambıq istehsalı 207 min ton təşkil etmişdir [2].

Pambıqçılıqda məhsuldarlığın aşağı olması, çox hörmətli prezident İlham Əliyev cənabları tərəfindən irad tutulmuş və Nazirlər Kabinetinin iclasında bildirilmişdir ki, 2018-ci ilin təsərrüfat ilində bu göstərici ən azı 20 sentnerə qaldırılmalıdır. 2018-ci ildə baxmayaraq ki, pambığın hər tonunun satılma qiyməti 500 manatdan 600 manata qaldırılmış və pambıq yığım dövründə hər kq üçün pambıqçılara əlavə olaraq 10 qəpik pul ödənilmişdir, lakin götürül-

müş öhdəlik yerinə yetirilməmişdir. Gecyətışən pambıq sortunun rayonlarda əkilməsi nəticəsində, pambıq qozalarının dekabrın axırına kimi açmasını uzatmış və dekabr ayında iqlim şəraitinin 1-2 gün yağmurlu olması pambıq itkisinə gətirib çıxarmışdır. Nəticədə 132 min hektar pambıq əkin sahəsindən 232,2 min ton pambıq götürülmüşdür. Bu da hər hektardan 17,6 sentner məhsuldarlıq deməkdir [3].

Məhsuldarlığın aşağı olmasına təsir edən əsas səbəb əksər sahibkarların bu sahəyə əlavə qazanc mənbəyi kimi baxmasıdır. Pambığın vaxtlı-vaxtında suvarılmaması, kübrələrin verilməməsi və becərmə işlərinin aparılmamasına pambıq kolunun çox qısa boylu olmasına və əlaq otlarından belə seçilməməsinə səbəb olur və nəticədə məhsuldarlıq aşağı düşür. Aran iqtisadi rayonunda könüllü kooperativlər yaradılmalı hətta dövlətin maliyyəsi hesabına kredit kooperativi də yaradılmalıdır. Yaradılmış kredit kooperativləri, sahibkarlara gübrə, toxum, yanacaq-yağlama materiallarının alınması üçün, 6 aylıq müddətinə qısa müddətli, bir faizlə kredit verilməlidir. Məhsul çıxdıqdan sonra kreditin qaytarılmasına, kredit kooperativi tərəfindən çox ciddi nəzarət olunmalıdır. Kredit kooperativləri bütün iqtisadi rayonlarda yaradılmalıdır.

1988-ci ildə Azərbaycanda 34 min ton çay istehsal edilmişdir. Məhsuldarlıq həmin ildə 26,2 sentner olmuşdur. Ümumi çay plantasiyası sahəsi 13 min hektar təşkil etmişdir. Bu göstəricilər müvafiq olaraq 2017-ci ildə 780 ton, 2018-ci ildə isə 1,1 min ton olmuşdur. Hər hektardan məhsuldarlıq 7,1; 11,1 sentner olmuşdur. Göründüyü kimi xırda fərdi təsərrüfatlar son 23 ildə, yəni 1995-ci "aqrar islahatı haqqında" qanun qəbul edilən ildən bu günə kimi özlərini doğrutmurlar. [4]

Innovasiyaların tətbiqi yolu ilə kənd təsərrüfatının istehsal potensialını artırmaq olar. Lakin innovasiyaların xırda təsərrüfatlarda tətbiqi iqtisadi cəhətdən səmərəli olmadığı üçün, mütləq şəkildə iri fermer təsərrüfatları ilə yanaşı, xırda sahibkarların kooperativlərdə birləşməsi labüddür.

Kənd təsərrüfatı kooperasiyasının inkişafına dair 2017-2022-ci illər üçün Dövlət Proqramının önəmli olması, hələ 90-cı illərin ortalarında ümum-

milli lider Heydər Əliyev tərəfindən həyata keçirilən ilk aqrar islahatlar nəticəsində sahənin bazar prinsiplərinə söykənən fundamental bazasının bünövrəsi qoyulmuşdur. Qoyulmuş bünövrə əsasında aqrar sektorun müasir inkişaf mərhələsində mürəkkəb təsərrüfat forması sayılan kooperasiya kimi münasibətlər sisteminin tətbiq edilməsinə zəmin yaradılıb. Proqramda qeyd edildiyi kimi kooperasiyanın inkişafı üçün hüquqi baza yaransa da, aqrar sahədə kooperasiya zəif inkişaf edir. Belə bir vəziyyətin yaranmasına səbəb, fermerlərin fərdi təsərrüfatçılığa üstünlük verməsi, istehsalçıların zəif maarifləndirilməsi və zəif təşəbbüskarlığı, birgə təsərrüfatçılıq formalarının iqtisadi mexanizmlərinin olmaması ilə izah etmək olar. Kooperativlərdə istehsal olunan məhsullar yalnız öz tələbatlarını ödəmək və müəyyən bir qismini bazara çıxartmaq devizi, bazar iqtisadiyyatının əsas prinsiplərindən sayılan rəqabət, kooperasiya münasibətlərinin inkişafına əks təsir göstərir. Fermer təsərrüfatının kooperativlərdə birləşməsi nəticəsində əldə olunmuş məhsulun və gəlirin ədalətli bölgüsündə ümumi razılığa gələ bilməməsi, baxmayaraq ki, əmlak payı çoxdur, lakin işləyən tək özüdür, burda paya görə gəlirin necə bölüşdürülməsi ziddiyyətlidir, anlaşılan deyil [6].

Lakin kooperativ sədrinin daxili nizamnamə ilə bu məsələləri tam həll etməsi mümkündür. Kiçik fermer təsərrüfatlarının birləşməsi zamanın tələbidir.

Kooperativlər və Sosial müəssisələr üzrə Avropa Tədqiqat İnstitutunun Beynəlxalq Kooperativlər Alyansı ilə birgə hazırladığı “Dünya Kooperativ Monitoru” hesablamaşına əsasən, 76 ölkədə fəaliyyət göstərən 2800-dən çox kooperativ təşkilat və birlik arasında aparılmış sorğu nəticəsində bu qurumların 2013-cü ildə ümumi dövriyyəsi 2,9 trilyon ABŞ dollarından çox olduğu müəyyən edilmişdir. Kooperativlər dünya üzrə 250 milyon nəfərdən çox insanın məşğulluğunu təmin edir. “Böyük iyirmiliyə” daxil olan ölkələrin ümumi məşğulluğunun 12 faizi kooperativ təşkilatların payına düşür.

Kooperativlərin 27%-i kənd təsərrüfatı və qida məhsulları, 21%-i bank və maliyyə xidmətləri, 19%-i sığorta xidmətləri, 5%-i sənaye, 4%-i səhiyyə və sosial xidmətlər, 8%-i isə digər xidmət sahələrində fəaliyyət göstərirlər.

Dünya üzrə kənd təsərrüfatı və qida məhsulları istehsalı sahəsində fəaliyyət göstərən kooperativlərin illik dövriyyəsi təqribən 768 milyard ABŞ dolları həcmində qiymətləndirilir və bu kooperativ təşkilatlarının ümumi dövriyyəsinin 26 faizini təşkil edir. Həmin sahələr üzrə 2011-2013-cü illərdə illik dövriyyə 25% artmışdır.

Kənd yerlərində fəaliyyət göstərən kooperativ təşkilatların 60%-i istehsal kooperativləri, 15%-i is-

thelak kooperativləri, 25%-i isə qeyri-kənd təsərrüfatı kooperativləri təşkil edir. [6]

Dünya təcrübəsindən göründüyü kimi, istehsal potensialının artırılmasında kooperativlərin gecikmədən yaradılması vacibdir. Kooperativlərin yaradılması ilə əlaqədar kompleks və tədbirlərin həyata keçirilməsi mümkün olacaqdır.

Məsələn bağların intensiv üsulla salınması, xüsusilə nar, xurma, gilə, alma, habelə fındıq və digər qərzəkli meyvələr və üzüm plantasiyalarının genişləndirilməsi və genişləndirilmiş sahələrin iqtisadi qiymətləndirilməsi və inkişaf planları hazırlanaraq həyata keçiriləcəkdir.

Taxıldan sonra ikinci ən vacib qida məhsulu olan kartofun istehsalının artırılması istiqamətində kartof istehsalı ilə məşğul olan rayonlar üzrə geniş və hərtərəfli təhlillər aparılaraq, torpaq və iqlim şəraiti, suvarma sistemləri, kartof bitkisinin xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq dərin ixtisaslaşmış rayonlar seçiləcək və həmin rayonlarda kartofçuluğun yüksək səviyyədə inkişafına, onun yüksək məhsuldarlığına nail olunması üçün məhsuldar toxumların əldə edilməsi ilə yanaşı, onun becərilməsinin tam innovativləşdirilməsi həyata keçiriləcəkdir. Əlbəttə bütün bu məsələlərdə dövlətin dəstəyi təkmilləşdirilməlidir. Dövlət kooperativ üzvlərini məhsul istehsalı həcmi artırılmasında və satınalmada elə stimulyatdır ki, indiki göstərdiyi dövlət dəstəyindən 50% yüksək olsun [5]. İstehsal potensialının artırılmasında, örtülü torpaqlarda, o cümlədən istixanalarda faraş tərəvəz istehsalının artırılması da artıq öz həllini tapmışdır. Artıq 400 hektar ərazidə istixana salınıb. İndi faraş tərəvəzin satılması üçün real bazarlar axtarılmalıdır.

İstehsal olunan kənd təsərrüfatı məhsullarının kiçik və ortaölçülü meyvə-tərəvəz emalı müəssisələri şəbəkələrinin genişləndirilməsi yolu ilə yüksək gəlirliyə nail olmaq olar. Bu istiqamətdə də xeyli işlər görülmüş və görülməkdədir.

İstehsal potensialının artırılmasında qurudulmuş və dondurulmuş meyvə tərəvəz məhsulları istehsalının artırılması da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu istiqamətdə müxtəlif dəstək mexanizmlərindən istifadə edilməlidir.

Pambıq, tütün və barama istehsalı həm sosial, həm də iqtisadi cəhətdən əhəmiyyəti nəzərə alınaraq, həmin məhsulların istehsal potensialının artırılmasında dövlət dəstəyinin forma və mexanizmləri təkmilləşdirilməli, dövlət dəstəyi olaraq pambığın hər tonunun satınalma qiyməti 800 manata yüksəldilməsi pambıqçı sahibkar üçün sərfəlidir. Bu qiymət emal müəssisələri üçün də normal qiymətlərdir. Daha sonra pambıq məhsuldarlığının 20 sentnerdən artıq məhsulun hər sentnerinə əlavə olaraq 10 manat əlavə pul verilməsi həm maddi, həm də mənəvi stimuldur.

Ancaq belə stimullar sahibkarı həvəsə gətirər və hər hektar pambıq əkinə sahəsindən 25-30 sentner pambıq götürülür. Tütün və barama məhsulları istehsalını da bu yolla artırmaq olar.

İstehsal potensialının artırılmasında əsas məhsullar müəyyən edilmişdir və bu məhsulların Rusiya və İran bazarlarında tələbatı da böyükdür.

Həmin məhsullardan pambıq, xiyar və kornişonu, xurmanı, gilası, almanı, fındığı, üzümdən alınan spirti, meyvə-tərəvəz şirələrini, günəbaxan tumunu, şəkər xammalını, günəbaxan yağını, nar, kartof, zəfəran, təbii bal, yun, gön-dərini də potensial ixrac məhsulları qrupuna daxil etmək olar.

İstehsal potensialının artırılmasında bitkiçilik və heyvandarlıq sahələrində texniki, texnoloji və təşkilati-iqtisadi elementlərin müəssisələrdə elmi əsaslarla təşkilinə nail olunmalıdır. Müəssisənin texniki təminatı istehsalın texniki təchizatı və əməyin texniki

silahlanması istehsal potensialının artırılmasında ən başlıca amildir.

Bu prioritetlərin həyata keçirilməsi üçün maliyyə resurslarına tələbat 440 milyon manat proqnozlaşdırılır.

Aqrar sahənin istehsal potensialının artırılması ilə yanaşı, məhsulların rəqabətqabiliyyətliliyinin də yüksəldilməsi, ixracçı kənd təsərrüfatı məhsullarının və aqrar emal məhsulları istehsalı həminin genişləndirilməsi və artırılması 2020-ci ildə Azərbaycanın real ÜDM-nin, 220 milyon manat birbaşa və 230 milyon manat dolay olmaqla, ümumilikdə 450 milyon manat artacağı proqnozlaşdırılır.

İlkin qiymətləndirmələr nəticəsində köməkçi prioritetlərin investisiya tələblərini də nəzərə almaqla, 440 milyon manat və ya daha yüksək məbləğdə investisiya tələb olunacağı təxmini də olsa proqnozlaşdırılmışdır [6].

ƏDƏBİYYAT

1. "Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi". Bakı: 6 dekabr 2016-cı il.
2. "Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı kooperasiyasının inkişafına dair 2017-2022-ci illər üçün Dövlət Proqramı" Bakı: 14 iyul 2017-ci il.
3. "Regionların 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının icrasının dördüncü ilinin yekunlarına həsr olunan konfrans" Respublika qəzeti. 30 yanvar 2018-ci il.
4. "Azərbaycanın Kənd Təsərrüfatı" Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi: 2017-ci il.
5. İ.B.Rzayev, N.Q.Hüseynov, Ü.İ.Rzayeva "Kənd Təsərrüfatı İstehsalının Təşkili" Gəncə, ADAU nəş., 2011-ci il.
6. "Azərtac" Bakı 19 iyul 2018-ci il.

Innovative implementation and investment need to increase the production potential of agriculture

I.B.Rzayev, U.G.Rzayeva, S.I.Hüseynov

SUMMARY

Key words: *production potential, priority, innovation, investment, machinery, technology, organizational and economic elements, import, export*

To increase the production potential of agricultural products, it is recommended to innovate, which covers all economic areas, and creates conditions for the use of modern technology and technology, as well as the replacement of labor knowledge. The article analyzes the economic performance of the cotton, tea and cocoon before privatization for 2016, 2017, 2018. The reason for the fall in agricultural yields per hectare is the number and volume of small farms, which entrepreneurs do not want to get loans for investment, and on the other hand, the state does not consider it appropriate to invest in small farms. All this once again confirms that, all small farms it is time to unite in cooperatives. The article predicts one production capacity in cooperatives in the long term.

Инновативное внедрение и инвестиционная потребность в увеличении производственного потенциала сельского хозяйства

И.Б.Рзаев, У.У.Рзаева, С.И.Гасанова.

РЕЗЮМЕ

Ключевые слова: *производственный потенциал, приоритет, инновация, инвестиция, техники, технологии, организационно-экономические элементы, импорт, экспорт*

Для увеличения производственного потенциала сельхозпродукции, рекомендуется инновационная деятельность, которая охватывает все экономические сферы, и создает условия для применения современной техники и технологии, а также замены труда знаниями. В статье проанализированы экономические показатели хлопка, чая и кокона до приватизации и за 2016, 2017, 2018 годы. Причиной падения урожайности сельхозпродукции с каждого гектара является количество и объем мелких хозяйств, который у предпринимателей нет желание получить кредиты на инвестиции, а с другой стороны государство не считает целесообразным инвестировать в мелкие хозяйства. Все это еще раз подтверждает, что, всем мелким хозяйством пора объединится в кооперативы. В статье прогнозирована инвестиционная потребность производства в кооперативах на перспективе.